

Tron Hesnes, «den bedste Loots udi Norge»!

Anne Tone Aanby og Jan Assev

De fleste nordmenn kjenner diktet om losen Terje Vigen som Henrik Ibsen har gjort til en nasjonalskatt. Diktet blir framført på Kvaløya utenfor Grimstad hvert år på Ibsen-Hamsundagene, og det er også fra dette kystlandskapet Ibsen har latt den dramatiske historien utspille seg. Kunnskapen om losen Terje fra Hesnes er felleseie, og alle føler seg berørt av dette diktet der losens virke er ramme for menneskelige valg. Når vi i tillegg finner kildebelegg for at kapteinløytnant Gabriel Christiansen, som sto for en organisering av losvesenet i 1720, kalte Tron Hesnes for landets dyktigste los, er det all grunn for å markere 300-års jubileet for losvesenet med Tron Hesnes som utgangspunkt.

At Gabriel Christiansen fant landets dyktigste los på Hesnes utenfor Grimstad, har vakt vår nysgjerrighet. Vi ønsker derfor å se nærmere på Christiansens arbeid med organisering av losvesenet, og vi spør om hvorfor nettopp Tron Hesnes fikk en slik flott omtale og hvordan losmiljøet på Hesnes hadde utviklet seg gjennom skiftende tider, fra sagatid til vår tid.

Christiansen seilte kysten rundt i årene fra 1720 til 1722 for å eksaminere og innsette losere etter et reglement som var godkjent ved kongelig resolusjon av Fredrik IV den 24. mai 1720.

Originalteksten om Tron Hesnes i losrullen fra 1722 lyder slik: «Lods nr 166 Berendt Trondssen har broren Ole som reserve. Disse tvende har ikke tjent i Flaaten, men er indsat af Sal. Hr. Schoutbynacht Nyebuhr, at hjælpe sin gamle Fader Tron Hæsnes, som formedelst alderdom nu ej kan lootze mere, og har været den bedste Loots udi Norge.»¹

Glasspokal fra Nøstetangen Glassverk med initialene til kong Fredrik V og årstallet 1749 inngravert. Pokalen har alltid stått i det gamle loshuset på Kvaløya, og ble overrakt i forbindelse med kongens Norgesreise i 1749 som en anerkjennelse for lojal tjeneste. Privat eie. Foto: Tore Knutsen, Grimstad 2020.

Bakgrunnen for organisering av losvesenet i 1720

Denne knappe teksten er et tidsbilde som forteller oss at Tron Sørensen Hesnes (1654-1725) i en alder av 71 år var for gammel til å lose i 1722.² Hans to sønner hadde ikke vært i marinen, men var innsatt av innrulleringssjef Nyebuhr i Kristiansand for å hjelpe faren. Dette er interessant. Opplysningene peker nemlig på viktige grunner for et organisert losvesen som kunne betjene både orlogsflåten og en voksende handelsflåte på 1700-tallet. Allerede i Magnus Lagabøtes landslov av 1274 ble det gitt bestemmelser om losing av kongelige leidangsskip, datidens krigsskip, og kong Fredrik IIs forordning av 1561 innførte losplikt for bestemte farvann i Norge for første gang. Retten til å lose ble gitt av Kongen ved losbrev. Marinens behov for farvannskyndige folk til losing av krigsskip er forståelig. Og det var nettopp under Den store nordiske krig 1700-1721 at losenes kunnskap om farvannet i skipsleia, og innløpet til trygge havner, var spesielt viktig for marinen.

Da Peter Wessel Tordenskjold (1690-1720) vant det berømmelige slaget i Dynekilen ved Strømsstad i Båhuslen under Den store nordiske krig, var sjømannen Gabriel Christiansen (1694-1738) fra Fredrikshald en av hans underordnede som viste stort mot. I 1717 ble han utnevnt til skipssjef på galeien *Louise* av Arendal med et mannskap på omkring 200 roere.³ Christiansen samarbeidet også med Tordenskjold om å bruke losene til etterretning og farvannskunnskap. Mangelen på losere under krigen var stor. For Kattegat-Skagerrak ble det akutte problemet løst ved at en overlos ble utnevnt med Fredrikstad og omegn som losområde med ordre om å innsette farvannskyndige sjøfolk som losere. I Kristiansand tok marinens folk grep. Innrulleringssjefen i Kristiansand, Georg

Maleri av Christian Krohg (1852-1925)
«På lo baug», malt ca 1890. Olje på
lerret på kartong. Losen og hans sønn
som er losgutt og under opplæring.

Carstensen Nyebuhr (nevnt ovenfor), ansatte flere losere på Agderkysten i årene før sin død i 1713, bl.a. sønnene til Tron Hesnes. Og i 1717 ble ikke mindre enn ni losere ansatt av selveste Tordenskjold i Stavern for å dekke marinens behov.⁴

Losvesenet organiseres

Trolig var også Tordenskjold en av pådriverne i arbeidet som førte til at Gabriel Christiansen ble utnevnt til kapteinløytnant og fikk gjennomslag for å etablere en statlig styrt losadministrasjon. Hovedtrekkene var at Norskekysten ble delt inn i to overlosdistrikter. Det sønnensfjellske var fra svenskegrensa til Åna Sira med kapteinløytnant Christiansen som overlos, og det nordensfjellske gikk fra Åna Sira og nordover, administrert av Tordenskiolds bror, Jan Wessel, med base i Trondheim.⁵ De to overlosene delte inn sine distrikter i ulike losoldermannskap. Losoldermannen skulle ha oppsyn med losene, og antall losere skulle fastsettes. De skulle også eksamineres og få patent på losing. Losenes kunnskaper og ferdigheter ble satt på prøve, de skulle ha erfaring med navigering og skutenes signalsystem. Det var også viktig at de hadde erfaring som sjøfolk, og at de kjente til sjømerker, båer, skjær, grunner og strømmer i et vidt farvann. Losbåten skulle merkes slik at skipperne visste at nå kom losen. Den midterste delen av duken i storseilet skulle bakes (impregnering av kokt eikebark som ga brun farge), og dette ble senere til den røde stripa i seilet. Det skulle også fastsettes faste takster for losing, og losoldermannen skulle ta inn lospengene som ble protokollert til fordeling.⁶ Christiansen var også opptatt av at losene skulle fritas fra verv som lagrettemann, kirkeverge og skyss-skaffer. Han holdt fram at losenes beredskap var viktigst, og dette fikk han gjennomslag for.

Maleri av Christian Krohg (1852-1925)
«Norsk los». Olje på lerret på kartong.
Losen er i ferd med å gå opp mot vinden for å borde et skip i lovert. Det er tåke og opprørt sjø. I bakgrunnen en konkurrerende losskøyte med rød stripe i seilet.
AAM.B.2594.

Misnøye med ordningen om enerett til losing

Antall aktive losere ble betraktelig lavere etter at ordningen med faste losere trådte i kraft. Protestene uteble heller ikke! Det ble hevdet at ikke alle skutene fikk los i stormvær når de trengte det mest, fordi det var for få losere med lospatent. I 1725 ble det derfor gitt tillatelse til at farvannskyndige folk kunne lose skuter inn til nærmeste havn når ingen faste losere var disponible. De kunne eksamineres og få patent som reserveloser. I 1725 ble det også bestemt losplikt for alle fremmede skip til og fra utlandet, mens norske skip med farvannskyndig skipper

kunne la være å ta los. Bare loser med lospatent hadde losplikt for utgående skuter. Ordningen med lokale felleskasser og delt fortjeneste ble nå vanskelig å gjennomføre. For etter 1725 kunne hver los beholde det han selv tjente, etter at oldermannens og overlosens prosenter var trukket fra. Bare ved utlosing kunne losene fortsatt beholde felleskasse, hvis de selv ønsket det. At mange konkurrerte om et oppdrag, men at bare førstemann fikk betalt, var naturligvis en lite effektiv utnyttelse av ressursene. Likevel tok det lang tid før fordelingen av oppdragene ble organisert på annen måte på 1800-tallet.⁷

Friloser

Den nye ordningen fra 1725 innebar at den losen som først kom fram til skuta og tilbød hjelp, skulle få lospenger dersom skuta skulle i havn der losen var kjentmann. Dette var nå regelen til tross for at de faste losene med lospatent egentlig skulle ha førsteretten dersom de befant seg i rimelig nærhet. Frilosene konkurrerte dermed med de faste losene. Denne konkurransen fikk store konsekvenser, og mange loser kryssa ute i Skagerrak vår og høst for å være først ute når hvitt losflagg ble heist, lysblink eller skudd ble avfyrt fra skuta som trengte los. Ofte kombinerte disse losene dette med fiske, noe vi skal se nærmere på senere. Losutkikken var viktig, da losene selv måtte få øye på skuter i farvannet. Losutkikken var ofte i nærheten av losbrygga, og som navnet sier et utkikkspunkt der losen kunne ha vidt utsyn over leia.

Losene skulle heise gult flagg ved smitte ombord

Sjøfartsnasjonen Norge hadde ikke ubegrunnet redsel for utbrudd av epidemier og pest ombord på norske skuter. Derfor var det også en plikt for den losen som først inspiserte skipet å heise gult flagg ved mistanke om smitte ombord. På 1800-tallet var det slik at når losen heiste gult flagg ankom «sunnhetskommisjonen» og en lege, og det var ikke en snau operasjon de satte i gang: Skipspapirene ble eksempelvis fuktet med eddik og ble behandlet med røyking før de ble levert festningsvakta på Odderøya ved Kristiansand, som var internasjonal karantenestasjon fra 1800 til 1914. De som var syke ble sendt til lasarettet på Odderøya, og skipet ble lagt i karantene. Losen havnet også i karantene etter at han hadde fått skuta inn til karantenehavn. Lasta ble sjøvaska, røykt og kokt.⁸ På Hesnes og Merdø er det kjent at det har vært kirkegårder fra middelalderen for å gravlegge lik som drev i land. Gravplassen på Hesnes fungerte siden som epidemikirkegård, sist ved koleraepidemien som herjet norske skuter på midten av 1800-tallet ble skipskaptein Mathias Andreas Holst begravet på Hesnesøya i 1849.⁹

Losenes rettigheter til å proviantere skutene

I 1630-årene var tre orlogsskip stasjonert i Grimstad. Lensregnskapene viser at skutene fikk levert forskjellige nødvendighetsvarer, slik som brød, brenneved og lys ol. fra de som bodde her. Fra gammelt av var det losene som leverte slike varer til skutene mens de lå i havn. En rettssak fra 1700-tallet forteller om dette. Rundt 1760 fikk Christian Toldorph kongelig privilegium på å levere øl og brød til skutene som kom inn til Merdø. Denne Toldorph var borger i Arendal, svigersønn til den mektige Ellen Jakobsdatter, men bodde på Gjessøya, øst for Merdø. Da losene fortsatte å proviantere skutene, protesterte Toldorph. Han viste til sine privilegier og reiste rettssak mot losene. Losoldermannen talte losenes sak, men sendte saken videre til Stiftamtmanden som sto på Toldorphs side. Stattholderen på Akershus fikk saken, men han kunne ikke bestemme seg for hvem han skulle støtte. Dermed endte saken hos Kongen, som fikk sin mest betrodde rådgiver, generalprokurør Henrik Stampe, til å konkludere i denne vanskelige saken. Da kom dette interessante svaret: Toldorph hadde ikke fått et eksklusivt monopol som utelukket alle andre å handle med skutene. Losene og de innrullerte hadde i «umindelige Tider» levert øl og brød til skutene. De hadde gammel hevd på denne handelen, og da kunne ikke Toldorph hindre dem i dette, selv om han kunne vise til et kongelig privilegium. Saken gjaldt egentlig Merdø-losene, men det er ikke tvil om at losene ved de andre uthavnene i «umindelige Tider» hadde drevet en slik handel, og at dette var en viktig inntektskilde.¹⁰

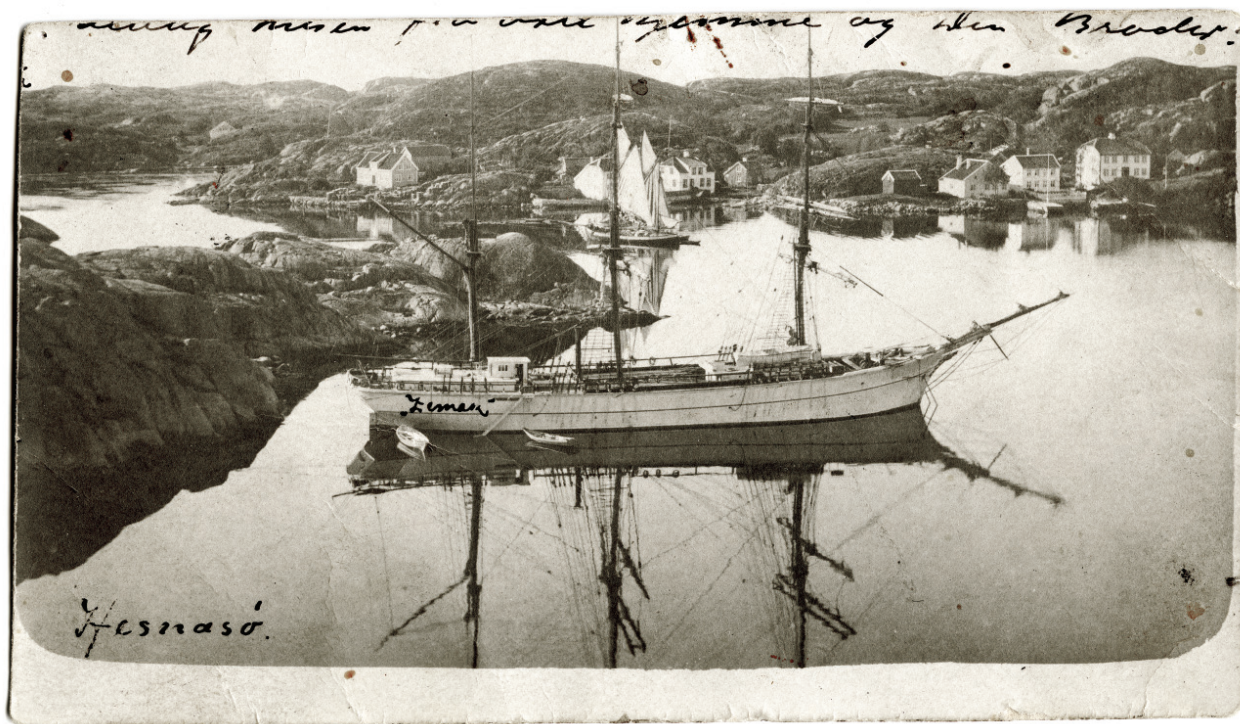
Losmerke. I Lodsinstruktionen 1900, § 13 heter det at losen i tjeneste skulle bære et losskilt som viste kongelig krone og ordet «Lods».

Gjestgiverier og loser

Skuter som ble loset inn i trygg havn, trengte ofte overnatting og mat for mannskapet. Derfor var det tidlig både skjenkesteder, gjestgiverier og overnattingssteder i uthavnene. På Nedeneskysten lå disse tett. Men myndighetenes reguleringspolitikk på 1700-tallet førte til at gjestgiveriene måtte ha privilegier på slik drift. Ofte var det losen som fikk privilegiene - og for losens «Hustru» var slik drift med sikre kontanter kjærkomment.

Vi er kjent med at det har vært gjestgiveri på alle uthavner på Nedeneskysten, og Landgraff forteller om Anne Olsdatter, født 1754, som var gjestgiver på Hasseløya utenfor Søm mellom Merdø og Hesnes. Anne var losenke tre ganger, etter Gunder Gundersen Søm (1744-1781), Abraham Andersen Falck (1749-1790) og Peder Ellingsen Haaø (1752-1800).

Å være los i farvannet utenfor strekningen Havsøya-Fevik var bokstavelig talt med livet som innsats. Vanskelige strømforhold og mange undervannskjær gjør kysten farlig. Familien skulle forsørges, og inntekter fikk

Den gamle ventehavna ved Hesnesøyene i 1902. Bark *Zemac*, eid og ført av Ribe-familien, ligger fortøyd på innsida av Kvaløya mot Hesnessund. I bakgrunnen ser vi husene på Vestre Hesnesøy. Her bodde losene Christoffer Jørgensen, Hans Jansen og Peder Madsen på 1700-tallet.

Foto: Ivar Fløistad, Grimstad.

en bare ved å gi los til flest mulig skuter. Losbåtene var åpne og sårbare. Menneskelig styrke og kunnskaper om farvannet var ofte ikke nok når stormene raste. Også Peder Haaø måtte gi tapt for bølgene, og Anne satt i 1800 enke for tredje gang. I folketellingen fra 1801 har Anne oppgitt at hun var enke og gjestgiver. Like etter giftet hun seg med losen Jørgen Jørgensen Espenes (1776-1845), som da ble hennes fjerde ektemann.

Landgraff forteller i boka «Grimstadslægter» at hun skal ha vært en livlig og munter kvinne, «rig paa Skjemt og Spøg». Hun var en snill nabo og flink med legehjelp. Dette innebar nok at hun var brukt som jordmor, og at hun visste råd mot ulike sykdommer.¹¹ Om alle giftemåla sine skal hun selv ha uttalt, at sin hedersdag kunne hun ikke se for ofte, lykkelig hadde hun alltid vært, - og dessuten kunne hun ikke leve alene ute på «Øen» uten mannfolk. At hun selv var gjestgiver, var naturlig for «losens hustru».

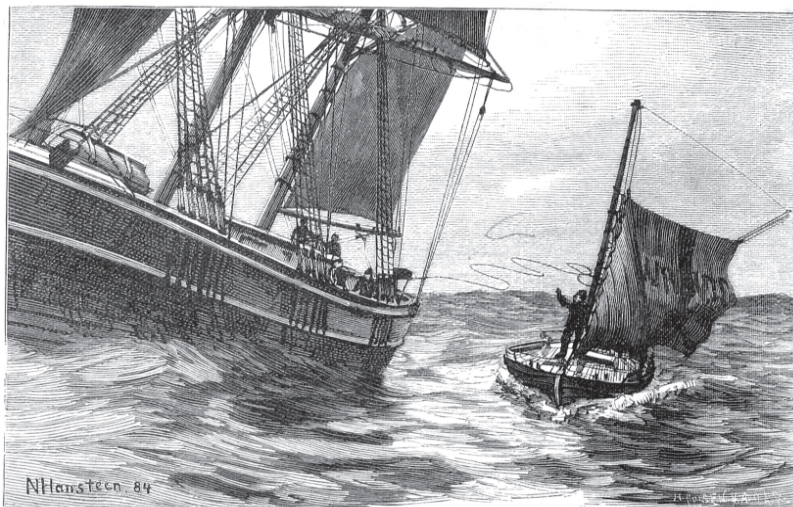
Losenes hverdag

Det er få skriftlige kilder som gir et godt bilde av losenes hverdag. Men dyktige losere var kystens «helter» i litteraturen i årene 1838 til 1874. Odelsbonden og losen skulle bygge opp en nasjonal identitet. I fremste rekke står Ibsens dikt «Terje Vigen» og «Lodsen og hans Hustru» av Jonas Lie.¹²

«Mandens kunst er bådens sjel», skriver Eilert Sundt om «Lods-

skøiten» i 1864.¹³ Og mannen, det var losen. Han beskriver hvordan losbåtene, «svæve og flyve henover vandet, lik måker. Losen trosset storm og bølger for å komme ut til et skip som hadde heist losflagg, for så å komme slentrende hjem etter at losoppdraget var fullført. Det kan se ut til at det var liv i seilet og forstand i roret», hevder Sundt. «Losen regjerer båten så lett som rytteren, som styrer sin kloke ganger med et nesten umerkelig tegn. Når det går så lett, er det fordi det er et resultat av øvelse og ferdighet.» Videre skriver han om losen som må kjenne grunner og skjær, øyer og nes – og alle landkjenninger i all slags vær, sommer som vinter. Man kan forundre seg over all den kunnskapen losen måtte ha for å finne inn og ut av alle skipsløp. Legmannen kan undres over all kunnskapen til professoren, men professoren skulle igjen undres over – om han legger merke til det og forstår det – over den evne losen har til å kjenne – og ha liggende i sitt indre syn alle tusentalls losmerker. Dette opplever nok losoldermannen når han eksaminerer, at losen har kunnskapen sin fra en erfaring han har lært fra barnsben av. Av losen kreves også at han har et raskt og modig sinn, og at han ikke skal forvilles i farens øyeblikk når skip med liv og gods er betrodd ham – og storm og tykke har kastet han inn i brått og brann. Sundt hevdet også at de norske losene var berømte for sin oppofrende dristighet; de våget seg ut i uvær for å yte sitt kalls tjeneste.

Det Eilert Sundt her skriver i 1864, er også i tråd med de nasjonalromantiske skildringene av losen. Men hva med virkeligheten? Det er ingen samtidige kilder som beskriver hverdagen til losene fra Hesnes. Vi må derfor bruke andre losberetninger for å forstå den harde virkeligheten losene levde i. Dag Hunstad beskriver Mandals-losenenes bording av ei seilskute på slutten av 1800-tallet og er et godt eksempel på hvordan seilskutetidas loser på Agderkysten hadde det i hardt vær:

N. Hansteen, «Gjennem Søen», 1884.
Losen får kastet ei line over fra skuta.
Fra Scollert, Lods liv om Færder, 1884.

Eilert Sundt har også fått illustrert det dramatiske øyeblikket da losen fikk kastet ut ei line når han skulle borde ei skute. Når losen var vel ombord i skuta, måtte losgutten seile losbåten hjem i et opprørt hav.

Fra Eilert Sundt, «På Havet», Folkevennen 1861-1864.

Først måtte losen gå i le av skuta. Det var viktig å få tau fra skuta til losskøyta, for fartøyet tok vinden fra losen. Seilskuta måtte derfor slepe losskøyta for at den skulle holde styrefart. Når det var mye sjø, var det om å gjøre å holde riggen på losskøyta klar av rærne på seilskuta som skulle bordes. I seilskuta gjorde de så fast en talje under storraa og kastet ut enden til losen. Løperen var skåret gjennom en blokk, med et pålsteg i enden. I pålsteget var fast en annen line, som ble beholdt på skuta. Losen bant så tauet rundt livet og ventet til skuta slang mindre. Man måtte hele tiden unngå at skutene ble innfiltret i hverandre, noe som kunne være vanskelig hvis de lå for nær hverandre i hardt vær.

Los Bent Olsen 1822-1905 brukte alltid tau rundt livet, og han mente han kunne borde en hvilken som helst skute når som helst, hvis han bare hadde et godt tau og skuta hadde god fart. Hvis seilskutene bare lå og drev i uværet, måtte han be dem sette en del seil. Hadde ikke skuta nok fart, kunne den drive ned på losskøyta. Det hendte skuta han skulle ombord i lå under med hele rekka.

Men å hoppe ombord i skuta, var heller ingen enkel sak.

Dette var øyeblikkets sak. Hånda, foten, tanken og øyet må være enige. I uvær hendte det at distansen ble for lang til å hoppe. Da måtte losen si «i Guds navn», hoppe i sjøen og trekkes opp etter tauet. Losene var som regel ikke svømmedyktige, og det hele var med livet som innsats i hardt vær.¹⁴

Med seg ombord hadde losen ei vanntett «lostønne», i den var lospatenten, gult flagg dersom det skulle være mistanke om sykdom blant mannskapet, niste for hjemtur og noen tørre klær. Det var heller ikke alltid det var tid til å få på seg tørre klær. På 1700-tallet er det kjent at losen gikk kledd i skinnklær innsatt med kobbetran og hadde ullklær under. Støvlene var også av skinn, de kunne være knelange eller gå helt opp i skrittet. På 1800-tallet kom klær sydd av lerret, innsmurt med linolje. På hodet hadde losen lue eller hatt laget av skinn. Losuniform kom ikke før mot 1900-tallet.¹⁵

Vel ombord var det losen som nå hadde kommandoen. Skuta skulle føres til sikker havn. Men losens omtanke for føreren av losskøyta var nok også tung å bære. Det var som regel losgutten, hans egen sønn som måtte seile losskøyta tilbake i et opprørt hav. Denne losgutten kunne være en tolvåring. Det hendte det kunne gå dager før losen og losgutten kom velberget hjem – eller hun som ventet fikk den tunge beskjeden om at losskøyta var gått under.

Dette losflagget skulle heises når skuta hadde fått los ombord.
Foto: Gerd Corrigan, KUBEN 2020.
AAM.15892.

Losbåter og losskøyter

Det var losen som selv måtte holde båt. De tidligste losbåtene var åpne, og ofte på 28-30 fot mellom stevnene, med kjøllengde på 21 til 23 fot. De var forholdsvis brede, dype og tunge. Byggemåten var klink med tynne eikebord, trenagler og hellende stevner. Båtene kunne roes og var utstyrt med storseil med spristake, fokk, klyverbom og klyver. Byggemåten gjorde at de hadde forholdsvis gode sjøegenskaper. Men de var åpne, og en bråttse kunne lett fylle en slik båt på et øyeblikk når uhellet var ute og været hardt.¹⁶ De åpne losbåtene var årsaken til de mange losulykkene, hevdet kommandør i den dansk-norske flåte, Peder Norden Sølling. Han sluttet i marinen i 1799 og så det som sin livsoppgave å bedre losenes kår gjennom arbeidet med å skaffe fram en overbygd losbåt.

I året 1800 bygde Gunder Thorsen Ulenes losbåten *Grønstad* etter Søllings anvisning. Han hadde vært i England og skaffet en overbygd losbåt som han ville ha bygd en prototype av, og som han ville at losene skulle ta i bruk. Gunder Thorsen var en av skipsbyggerne som fikk stipend av Sølling for å lære konstruksjon og tegning i København. Den andre var Osuld Torgrimsen fra Bringsvær/Grefstad. I tillegg til disse to engasjerte han også andre skipsbyggere fra Fjære; Anders Oslebakke (gift til Veierland etter å ha bygd ei skute her) var fra Ugland, Per Stenersen var fra Grimstad, men flyttet til Kristiania. Og så var det Anders Nilsen som hadde verft i Dramsevik i Grimstad. Osuld Torgrimsen hadde fem svogere fra Grefstad som bygde losbåter i Fjære. Svogeren John Hansen, født 1789, giftet seg inn i en losfamilie i Flosta der det er kjent at han var lensmann og bygde losbåter.¹⁷

Dekket losbåt, dedikert av Sølling til Gunder Thorsen Ulenes. Sølling har selv handkolorert trykket og tegnet inn utspilt fisk til tørk under råen for å markere at disse båtene også kunne brukes som fiskebåter. Ved rekka står to av mannskapet og fisker. Tegningen av denne idealbåten har akterspeil. Det skal være *Grønstad*, men den var spissgattet.

I vår sammenheng er det verdt å merke seg at allerede i 1802 ble losbåten *Hesness* bygd for en los på Hesnes. Losbåten var «uden Speyl, lidt krum Agterstevn, staaende Mast ...». I 1822 anbefalte Sølling en båttype på 22 til 25 fots kjøll med plass til kahytt, kakkelovn, rom til folk og ikke minst rom til korn eller fisk. Slike losbåter anbefalte Sølling som «... en ret god og paalidelig Lods-Fiskerbaad af den bedste Skabelon ...». 30 slike losbåter hadde Gunder Thorsen og Anders Nilsen bygd. At losene også kunne bruke de overbygde losbåtene til havfiske, var særlig nyttig hevdet Sølling. I 1825 noterte han seg at det var bygd over 200 slike i Kristiansands stift. Dette tok han til inntekt for at en nå skjønte nytten av disse båtene. «Skibene fikk Lodser bestandig. Lodsernes Liv spares, og et almindeligt Havfiske opkom. Fordommer var opløst, og den fra Arilds Tid brugte Uskik med aabne Spryde-seilbaade var næsten forsvunden.»¹⁸ Så enkelt var det nok ikke, men skipsbyggere i Fjære var likevel i fremste rekke når det gjaldt å modernisere losbåtene.

Farvannet Skagerrak-Kattegat og regulering av skipstrafikken

Vi har sett at marinens behov for trygg ferdsel var særlig merkbar under Den store nordiske krig, noe som førte til organisert losvesen for 300 år siden. Skipsleia gjennom Skagerrak-Kattegat var allerede før 1100-tallet Nord-Europas viktigste handelsvei. Da kunne handelsskip som kom med varer fra Østersjøområdet unngå Skagens Odde på nordspissen av Jylland via Limfjorden. Men på 1100-tallet sandet Limfjorden til, og en stor del av skipstrafikken mellom Vest-Europa og Kattegat-Østersjøen måtte nå seile rundt Skagens Odde. Dette var farlig for seilskutene som var prisgitt vind og strømforhold. De grunne farvannene ved Skagen, i tillegg til farlige havstrømmer som kunne presse skutene mot sandbankene og dermed havari på danskekysten, gjorde at skutene nå valgte å seile opp langs Norskekysten. Dette var handelsskip som seilte mellom Hansabyene, Nord- og Østersjøen og Mellom-Europa, i tillegg til hollendernes og skottenes trelasthandel på Agder fra 14-1500-tallet. Trafikken fortsatte i seilskipsfartens gullalder fra 1750 til 1920 med internasjonal handel på Østersjøområdet.

Havner, ballaststeder, fortøyningsringer og varpepåler

Ifølge forordningen fra 1720 skulle havneforholdene langs kysten også registreres, dette var underlagt overlosen. Dybder, ballastplasser og fortøyningsmuligheter ble kartlagt. Det ble satt opp egen markering for ballastplassene. Systematisk nedsetting av ringer kom i gang med forordningen om «Ringvæsenet» av 16. september 1735, og igjen var det Gabriel Christiansen som var en pådriver.¹⁹ Disse ordningene endte med egne havnekommisjoner og havnefogder. Men for kystbefolkningen og losene var ringene en viktig inntektskilde.

Så lenge skuta var i åpent hav og seilingsforholdene var gode, var det enkelt for den erfarne sjømannen å seile i farvannet Skagerrak-Kattegat. Men storm, mangel på seilingsvind eller uforutsette forhold krevde ofte at skipperen måtte søke mot land. Før skutene var utstyrt med moderne navigasjonsutstyr, måtte skipperen ha solid kunnskap om både havstrømmer og landforhold for å seile trygt nær land. De grunne sandbankene ved danskekysten, spesielt Skagens Odde, var som sagt et farlig område å drive inn mot i stormvær. Jammerbukta på nordøstkysten har ikke fått navnet sitt uten grunn. For å unngå strandinger, ble det allerede på slutten av 1500-tallet, etter oppfordring fra England, satt opp fyrlykter på Skagens Odde, Anholt og Kullen.²⁰ Ei skute i leia fra Nord-Europa mot Østersjøen seilte derfor alltid opp

Men det var ikke bare danskekysten og sandbankene som skapte problemer. Skipperen måtte også ta hensyn til undervannsstrømmene som kommer fra Østersjøen og løper ut gjennom de danske beltene, Kattegat og Skagerrak, og presser på skrå mot Agderkysten. Vannføringen ut fra elvene i Østersjøen, vindretningen og særlig lufttrykket var avgjørende for hvor lumsk og uberegnelig strømmen kunne være for de sjøfarende.²¹ Det kunne lett gå galt. Skuter som passerte i skipsleia kunne derfor bli tvunget til å søke til land på grunn av storm og havari – eller simpelthen fordi en måtte vente på lagelig seilingsvind. Losflagget ble heist, og skipperen var nå avhengig av losen for å komme trygt i havn.

Utsnitt av et danmarkskart tegnet av Abraham Ortelius i 1584. Hesnes, Kobbarnaglen og Gråholmen er avmerket på norsk side. Merdø er ikke tegnet inn. Legg også merke til at Fjære kirke, som var et viktig seilingsmerke, er markert.

Hesnes havn

Hesnes var tidlig den viktigste nødhavna langs Nedenes kysten. Først på 1600-tallet overtok Merdø denne posisjonen, etter at Arendalsvassdraget og tømmerfløtningen skapte økt handel og aktivitet ved utløpet av vassdraget. I Jacob Zieglers kart og beskrivelse over Skandinavia fra 1532 er Hesnes det eneste stedet som er nevnt mellom Lindesnes og Jomfruland.²² Den svenske biskopen Olaus Magnus tegnet et kart i 1539 der Hesnes og Fjære kirke med helgenminnet Olavskilden er tegnet inn som eneste sted mellom Flekkerøy og Jomfruland. Olaus Magnus ga også en beskrivelse av norskekysten i *Historia om de nordiska Folken* (Roma 1555). Han forteller om en farlig kyst med øyer og skjær. Han hadde hørt om Christian II's mislykkede forsøk på å gjenerobre Norge i 1531. Kongen måtte til slutt søke nødhavn, og seilte inn til Hesnes med flåten sin.

Hesneskart og seilingsmerker

Johan A. Wikander har gått gjennom nederlandske losbøker og kart fra 1500-tallet og framover og funnet at innseilinga til Hesnes og Kirkefjorden (Groosefjorden) er tydelig og rett beskrevet allerede på 1500-tallet. Både kart og losbøker ser landskapet fra seilingsleia, og beskriver landemerker som er synlige fra sjøsida. Etter å ha seilt opp mot Neset (Lindesnes), seilte en langs Agdesiden til en fikk landkjenning av «Røde Klipper» som avløste de «Grå Klipper».²³ Da ville en også se de karakteristiske Jomåsknutene, som på nederlandske kart er kalt «De Dromlinge».

Til Hesnes havn og Kirkefjorden skulle en peile etter seilingsmerker som Svertingene (die swarte Clippen), unngå Kobbernaglen (Cognagel), ta høyde for Gråholmen og Fjære kirke, som var kalket rød for å skille seg fra den hvitmalt Tromøy kirke, som også var et seilings-merke.²⁴

Heiene i Landvik og Herefoss ble kalt «Homborsund fall» fordi de ser ut som et flatt fjellplatå med et markert fall mot øst når en seiler utenfor Homborsund. Imenessalen er også et seilingsmerke fordi den hever seg så markant i forhold til landskapet omkring. Groosefjorden har blitt kalt Kirkefjorden i nederlandske losbøker fra 1500-tallet fordi Fjære kirke var synlig når en passerte. Dermed var Fjære kirke også et synlig seilingsmerke.

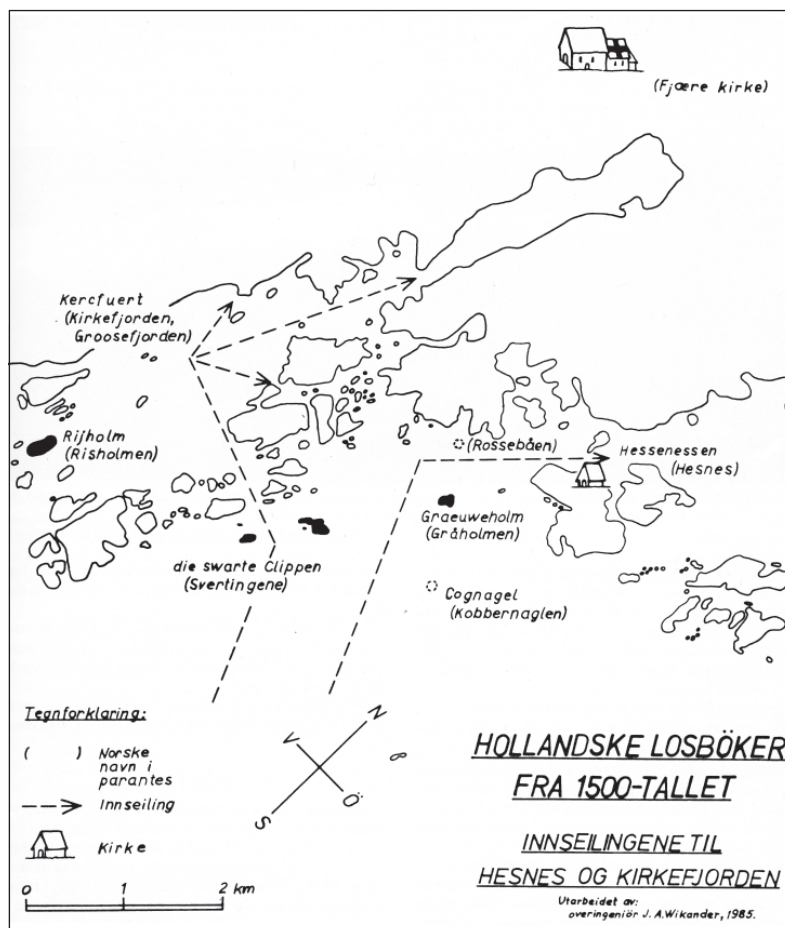
Henrik Ibsen brukte de kjente seilingsmerkene da Terje Vigen fikk landkjenning:

Utsnitt av kart «Den norske kyst fra Sandøe til Christiansand». Utgitt i 1843 med den Kongelige Norske Regjerings Marine Departements tilladelse av Fyrdirecteur Arntzen. Fjæreområdet kjennetegnes ved tre såkalte dagmerker: Hesnes merke, Grimstadsadlen (Imenessalen) og Fjære kirke. Originalkartet tilhører Statens kartverk sjø.

Innseilingen til Hesnes havn og Kirkefjorden (Groosefjorden) slik som innseilingene er beskrevet i hollandske losbøker fra 1532 og 1541 og senere utgaver.

Fra Johan Anton Wikanders bok «Gamle havner ved Grimstad», side 27.

Træ Nætter og Dage til Toften bandt
den sterke modige Mand;
Den fjerde Morgen, da Solen randt,
han skimted en taaged Rand.
Det var ikke flyktende Skyer han saa,
det var Fjelde med Tinder og Skar;
Men højt over alle Aasene laa,
Imenenæssadelen bred og blaa.
Da kjendte han, hvor han var.

Hesnesøyene ligger helt opp til seilingsleia og er som sagt lett å kjenne ut fra seilingsmerkene når en nærmer seg land. Loskaptein Gabriel Christiansen beskrev havna som god i den eldste statlige rapporten vi kjenner fra september 1730. Med hjelp av losene ble bunnen loddet: «Med Lodning befantes 13 Favner oppegående Grund, med Leer og god Ankergrund. Man behøves tvende Ringe, den ene i Engholmen og den annen i Odden Qvale-Hoved kaldet.»²⁵

I Pehr Kalms dagbok fra 1747/48 får vi også beskrevet Grimstad havn der losene kunne føre inn havarister til Geelmuydens kran på Odden: «... en forfærdelig Storm tvang dem til at søke ind til Norge, og de var glad ved at bli lodset ind til den trygge havnen ved Grimstad.»

Havnen her er meget god, saa at store Skibe kan lægge til næsten indved selve Sjøbodene. Den er ogsaa 10 til 16 Favner dyp. Mod vest, nord og øst dækker de høie Fjæld for, saa Skibe ikke kan ta den ringeste Skade av Storm fra den kant. Mod syd eller sjøsiden ligger en hel mængde med Klipper som aldeles hindrer at Havet bryder ind, og gjør Havnen tryg mod Storm ogsaa fra den Kant. Det skal være en meget haard og streng Vinter naar der kand lægge sig Is i Havnen, og der sker sjelden før i slutten av Januar, eller ogsaa efter hva de fortalte som bor der, naar der faldt meget Sne som mindsket saltheten i Havvandet, for at bruge deres egne ord, og avkjølet Vandet saa at det siden fryser fortere. Saaledes er denne Havn en af de bedste som kan gis.

Dermed er det kjent fra midten av 1700-tallet: Hesnes hadde ei god havn og Grimstad havn var spesielt nyttig fordi her kunne havaristene få reparert skutene. Store skip kunne legge til ved Hesnes og Grimstad, og skjærgården utenfor skjermet for storhavets stormer. Svært viktig var det også at havna var isfri, det fikk Kalm selv erfare da skipet han var ombord i måtte søke nødhavn her på strengeste vinteren.²⁶

I tidlig tid var Hesnes et viktig strategisk punkt i leia for kongemakta og hadde en dominerende rolle som uthavn helt fram til fløtningen av tømmer fra opplandet i Arendalsvassdraget for alvor ble viktig etter at det meste av kystskogen var uthogd. Da fikk Merdø, som ligger i utløpet av vassdraget, større betydning og ble også avmerket på hollandske kart. Dette har sammenheng med at andre strategiske hensyn, der handel – i første rekke internasjonal trelasthandel – og framveksten av det som skulle bli Arendal by, fikk mer å si.

Christian Krohgs tegning av Terje Vigen i 1890.

Historisk sjøkart 1708 (utsnitt). Kartverket.

Hesnes losoldermannskap

Hesnes Losoldermannskap strakte seg fra Grimstad til Hasla ved Sømskilen og ble kalt det «19de Oldermannskab». Dette er kyststrekningen av Fjære sogn. I 1720 kom Loskapteinen til at det var behov for en oldermann og seks loser, og det samme i 1746. Distriktet omfattet den gamle uthavna Hesnes, men også losene på Hasseløya og ved Ruakerkilen under Søm i Fjære hører med i dette bildet. Disse er viktige for å forstå losvesenets utvikling fram til avvikling etter siste verdenskrig fordi losene her hovedsakelig var friloser.

Hesnesøyene ligger mellom Håøya og Merdø losdistrikt, og består av Østre og Vestre Hesnesøy med Sundholmen. Østre Hesnesøy er fra gammelt kalt Kvaløya. Og Vestre Hesnesøy er kalt Vesterøy og Østerøy med et eid som skiller. Sundet mellom Hesnesøyene og fastlandet var ei god ventehavn, men det var like gjerne inn til Groosefjorden losene fra Hesnes tok inn skip som måtte til land. At øyene her tidlig har vært bosted for loser, skyldes disse gode havnemulighetene helt inntil skipsleia og at Hesnes er lett å identifisere når en nærmer seg land fra åpent hav. De viktigste landkjenningene var som nevnt Imenessadelen, fra 1150 Fjære kirke og det skarpe skillet mellom grå gneis på Gråholmen på Hesnesøyene og rød granitt østover til og med Søm. Losutkikk fra øyene med utsikt over leia var også viktig. Folk her har i tillegg til de maritime næringene alltid livnært seg av fiske og jordbruk til selvforsyning. I seilskutetida var losing og gjestgiveri viktigst.

Kvaløya, losenes øy

Det er tydelig at Kvaløya tidlig skilte seg ut som losenes øy. Da Gabriel Christiansen møtte den gamle losen Tron Hesnes i 1722, var han på Kvaløya. Halvparten av Kvaløya var da krongods og må tidlig ha vært et strategisk punkt i skipsleia. Den andre halvparten av øya eide losen - med loshuset på innsida av øya.²⁷ Kvaløya tilhørte Ytre Grefstad på 1500-tallet. Marie Asbjørnsdatter fra Ytre Grefstad hadde øya som arv etter sin far Asbjørn Frigstad fra Randesund, som trolig var los. Han var den første navngitte personen på Kvaløya. Barnebarnet Asbjørn og sønnen Tron Asbjørnsen er nevnt på Kvaløya i 1610. Asbjørn Tronsen og Anders Madsen «i Hesnes» loset i 1636 skuta *Delmenhorst* både inn til Grimstad og ut igjen ifølge lensregnskapene.²⁸ Dette er interessant. Skuta var nemlig et orlogsfartøy, Kongens fartøy med behov for å søke hjelp hos kjentmenn, losene. Vi har allerede nevnt Christian IIIs mislykkede forsøk på å gjenerobre Norge i 1531. Kongen måtte til slutt søke nødhavn, og seilte inn til Hesnes med flåten sin. I 1543 var det

igjen flåtebesøk ved Hesnes havn. Den dansk-norske kongens flåte lå og krysset i Skagerrak i påvente av angrep fra den tysk-romerske keiseren. Flåten søkte inn til Hesnes havn og lå der i hele tre dager.²⁹

Kart over Hesnesøyene, tegnet av Per Arnt Carlsen, Grimstad 2020.

Var Kvaløylosene kongelige loser?

Hva slags binding hadde Kvaløylosene til Kronen? Hvorfor var halvparten av Kvaløya krongods på 1500-tallet - og trolig også langt tidligere? Dette spørsmålet er tidligere ikke knyttet til losvirksomheten på Kvaløya. En sammenstilling av de to fenomenene vil kunne kaste lys over Hesnesøyenes tidlige betydning for losvirksomheten på Agderkysten. Det er svært sannsynlig at svaret er at dersom kongen eide Kvaløya, hadde han trolig også kontroll på losen som bodde her og forvaltet kunnskapen om et farlig farvann utenfor skjærgården. Desto mer spennende blir det når vi vet at resten av Hesnesøyene fra middelalderen var eid av Bringsvær-folket. Som vi skal komme tilbake til, var Bringsvær-folket knyttet sammen i et slektsnettverk som trolig hadde

en dominerende rolle på Agderkysten. Og da blir det enda mer forståelig at det er Hesnes som er tegnet inn på kartet «Carta Marina» av nettopp Olaus Magnus i året 1539 sammen med Jomfruland, Flekkerøy og Kongsgården.³⁰ Vi kjenner Bringsvær skipreide, og vi vet at Christian II tok inn til Hesnes, trolig godt ivaretatt av sin kjentmann Gunder Jonsen Bringsvær. Ellers regner en med at Hesnes var eksporthavn for viktige varer allerede fra jernalderen, som f.eks. kleberstein – derav navnet Hesnes (Esjunes).

Det er også kjent at under borgerkrigene på 1200-tallet er Hesnes havn nevnt flere ganger, bl.a. da Erling Steinveggs flåte lå ved Esjunesøyene (Hesnes) i 1206.³¹ I 1306 er igjen Hesnes nevnt i en utenrikspolitisk floke der kongedømmet, kirkelige institusjoner, framstående prelater og adelsmenn spilte en dominerende rolle i norsk-drevet utenrikshandel. De hadde skuter som ikke sto tilbake for hanseatenes og ressurser store nok til en kapitalkrevende utenrikshandel. I 1299 hadde forholdet mellom kongene i England og Norge kjølnet. I kong Håkon V regjeringstid hører vi om sammenstøt mellom engelske kjøpmenn og norske myndigheter. I 1306 beslagla en rekke av den norske kongens fremste embetsmenn varer fra et skip tilhørende Tidemann de Lippa i Hesnes havn. Lippa var jarlen av Gloucesters kjøpmann, og han klaget til den engelske kongen etter denne «kapringen». Han oppga navnet på en rekke prominente personer, deriblant Snare Aslakson, som var kongens betrodde mann som seglbevarer og stedfortreder for kongens kansler. Han hørte også med til rådgiverkretsen rundt Håkon V (konge 1299-1319), alt mens denne var hertug (1284-1299), skriver Torbjørn Låg i en artikkel om «Herr Snare på Huseby» og plasserer han også som sysselmann på Lista.³²

Episoden på Hesnes i 1306 er interessant. Vi får nå en dokumentasjon på at det foregikk handel ut fra Hesnes, og at samfunnseliten innen både kirke og kongemakt var aktive i utenrikshandel herfra. Da er det nærliggende å peke på at Kvaløya var krongods, og sannsynligvis også stedet der kongen hadde sine betrodde menn, trolig losen som den mest oppdaterte. Resten av Hesnes var jo som nevnt eid av Bringsvær-folket, som må ha spilt en sentral rolle i handelen. Trolig er dette også opphavet til Bringsvær skipreide som organiserte den militære flåten. Bringsvær eide Vestre Hesnesøy, og var fra middelalderen et lendmannssete. På Bringsvær lå gravplassen til «Den siste hedning på Agder» fra 950-tallet, som var en handelsmann. Johan A. Wikander gjør det sannsynlig at gården også hadde eget kapell på Vestre Hesnesøy, som siden var skipskirkegård og til sist epidemikirkegård.

Teorien støttes også ved at kjentmennene fikk sin belønning og verdsettelse. Gunder Jonsen (1460-1540) var sannsynligvis også farmann og hadde nær forbindelse med hertug Christian, den senere Christian II,

som i 1507 ga han skattefrihet på åtte gårder i Nedenes len, deriblant Hodnebrog. Et vernebrev i 1507 sikra han mot odelssøksmål.

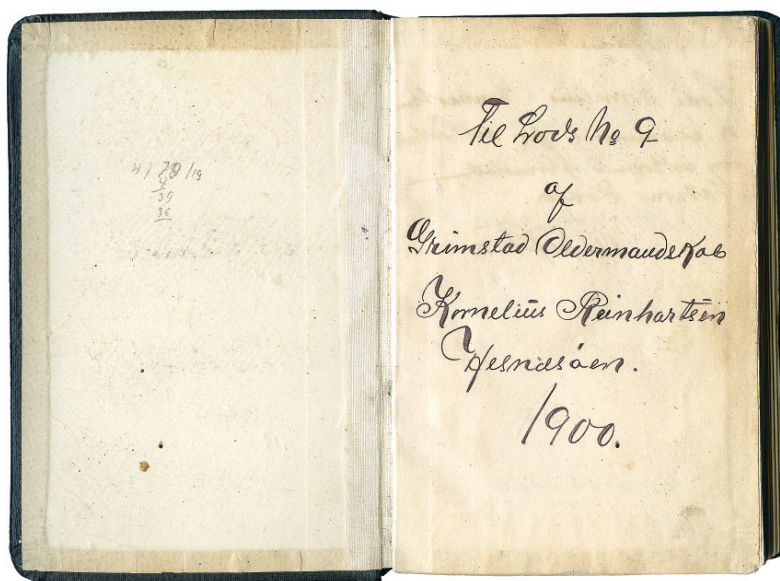
Midt på 1500-tallet bodde Amund Gjusnes på Oddernes. Han eide mye jord, også i Nedenes len, og han drev med trelasthandel. Vi skal legge merke til noen eiendommer; fire huder i Grefstad, en hud i Hesnesøy og 21/24 hud i Kvannes i Høvåg. Kvannes var Gunder Jonsens odelsods i 1507. Johan A. Wikander slår fast etter inngående studier av slekt og eiendom, at det er et sannsynlig slektsfellesskap mellom folket på Gjusnes og Bringsvær, de må ha hatt felles forfedre. Denne storslekta i seinmiddelalderen eide ikke bare Hesnes havn, men også Homborøya i Eide med Homborsund havn. Dette var blant de viktigste havnene i Sagatida. Ved Homborsund er det også funnet gravplasser ved Sjøager som kan tyde på gammel kirkegård.³³ Både Hesnes og Homborsund lå også godt beskyttet. På landsida var det viktige varder/veder; Steinvarden ved Homborsund og Veråsheia – Viddefladen ved Hesnes med bygdeborg (Barselheia) i bakkant.

Den strategisk viktige kunnskapen losene var i besittelse av, var avgjørende for kontroll og makt over både handel og orlogsflåte for kongemakta. Når også Veråsheia var krongods, blir det tydelig at området her var et strategisk punkt i skipsleia. Og nettopp derfor var det også viktig at losen fra Hesnes var farvannskyndig og lojal. At losens kunnskap skulle være så hemmelig som mulig, ble også ivaretatt av lojale losslekter der kunnskapen omkring farvannet ble overført fra far til sønn. Slik blir også kapteinløytnant Christiansens brev fra 1735, undertegnet på Hesnes og stilet til Håøylosene, svært forståelig. Han ga losene her nærmest en ordre om å oppdra sine sønner i farvannskunnskap for å bli losere for å sikre kontinuitet og sikker farvannskunnskap.³⁴

Kyststrekningen Homborsund til Merdø, tegnet av Per Arnt Carlsen, Grimstad 2020.

Losboka til Kornelius Reinhartsen fra
Kvaløya.
Utlånt av Inger Reinhardsen,
Grimstad.

Bringsværætt og losslektene

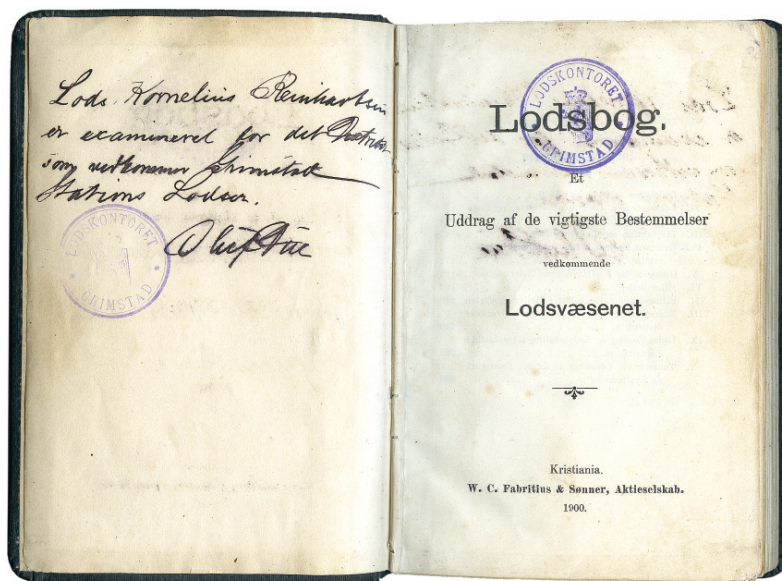
Første losoldermann på Hesnes av gammel Bringsværætt

Da kapteinløytnant Christiansen utnevnte **Christoffer Jørgensen** som første losoldermann for Hesnes distrikt, var dette neppe tilfeldig. Han var av gammel Bringsværætt og eide gården Hodnebrog, som ligger mellom Veråsheia og Hesnes. Veien fra Veråsheia over Ytre Grefstad heter Hesnesveien. Christoffer Jørgensen hadde en part i Vestre Hesnesøy, som altså var gammel Bringsværeidom. At Christiansen valgte en Bringsvær-etterkommer til å administrere losene er trolig en bekreftelse på den nære kontakten det var mellom Bringsvær-folket og losene.

Etter Jørgensen ble **Peder Jensen Kjempe**, født 1688, utnevnt til losoldermann. Han var sønn av Jens Christensen Groos som hadde en fortøyningsring ved *Allmenningen* inne på Grimstad havn. Tilnavnet Kjempe må han ha fått fordi han raget et hode høyere enn andre.³⁵ Det er viktig å merke seg at losoldermannen bodde på Kvaløya, som da var krongods og som han brukte sammen med de andre oppsitterne. Det er også interessant at Peder Jenssen ikke hadde vært los, men hadde seilt til sjøs fra barnsben av og tjenestegjort i Den store nordiske krig. Og da han ble utnevnt i 1726, var dette etter ønske fra losene! Dette skjønner vi når vi i slektstabellen ser at Peder hadde giftet seg inn i losslekta på Kvaløya.

Losslekta på Kvaløya

Gjennom arbeidet med denne artikkelen har vi fått helt ny og detaljert oversikt over losene på Hesnes. Tabellen over losslekter belyser dette

Påskrift i losboka fra året 1900: «Lods Kornelius Reinharsen er examineret for det Distrikt som vedkommer Grimstad Stations Lodser. Oluf Due, Lodskontoret Grimstad». Utlånt av Inger Reinhardsen, Grimstad.

ved en massiv dokumentasjon av kontinuitet i slektsrekkene fra tidlig tid og fram til vår tid på Kvaløya, som var selve losøya. Det er heller ikke tilfeldig at det var kongens eiendom - og at Bringsvær-slekta var involvert. Vi kjenner foreløpig ikke navn på losene fra middelalderen, men Asbjørn fra Frigstad i Vennesla, med morssekt på Ytre Grefstad, var født på 1500-tallet. Han ble stamfar for en losslekt der vi kjenner navn i 13 slektsledd på Kvaløya! Trettende ledd var losen Carl Johan Wold (1866-1946) - den siste losen fra Hesnes.

Vi går fram tre ledd. Trons eldste sønn Asbjørn, som var los, døde i utlandet, mens sønnene Søren og Povl Asbjørnsen overtok Kvaløya. Søren leide selv en eiendom på Østre Hesnesøy, mens Jacob los bodde på Kvaløya. Gro Asbjørnsdatter (Trons tante) var også bosatt på Kvaløya i første delen av 1600-tallet. Povls datter Anne hadde ingen søsken eller barn, og ved hennes skifte i 1724 gikk eiendommen tilbake til Søren Tronsens etterkommere. **Søren Tronsens** datter Mette giftet seg med losen Anders Andersen som hadde to sønner og en svigersønn som alle var losere.

Kvaløya frikjøpes fra Kronen

I 1729 kjøpte losene **Jacob Andersen**, **Søren Andersen** og svogeren **Ole Torbjørnsen** krongodset 2 4/35 ksk i Kvaløya av kong Fredrik IV. At salget kom nå, var egentlig naturlig. Myndighetene i København hadde økonomiske problemer etter Den store nordiske krig og solgte unna krongods. Men det hadde trolig også sammenheng med den nye organiseringen av losvesenet fra 1720. Losvesenet var nå statlig styrt,

1.	FRIGSTAD	Asbjørn Frigstad 1530-	
2.	Gro Asbjørnsdatter 1564- Død på Kvaløya	Marte Asbjørnsdatter 1568- Død på Ytre Grefstad	Siv Asbjørnsdatter 1566- gm Mads Jensen Død på Hesnesøya
3.	KVALØYA	Tron Asbjørnsen	Peder Madsen
4.		Søren Tronsen 1608-	
5.	Mette Sørensdtr df 1741 gm Anders Andersen 1638-	Gunhild Sørensdtr -1741 gm Terje Pedersen 1656-1715	Tron Sørensen 1654-1725 gm Mette Sørensdtr -1726
6.	Jacob Andersen 1686-1741 gm Guri M Jensdtr	Guri Terjesdtr 1682- gm Peder Jensen Kjempe 1688-	Søren Tronsen 1680-1725
	Søren Andersen 1692-1754 gm Aase Jensdtr -1724		Ole Tronsen 1685-1735 gm Lisbeth Jørgensdtr -1763
	Johanne Andersdtr 1689-1752 gm Ole Torbjørnsen 1679-		Bernt Tronsen 1694-1742 gm Susanne Christensdtr -1756
			Maren Tronsdtr df 1741 gm Hans Pedersen
7.	Jens Sørensen 1725-1811 gm Helene Christ.dtr 1726-1811		Søren Olsen 1728-
	Christen Olsen 1732-78 gm Else C Gulbrandsdtr 1731-64		Anders Hansen -1778 gm Gunhild Pedersdtr
	Christoffer Jensen 1750 gm Marte K Pedersdtr 1751		
	Jacob Jensen 1756 gm Gusta Jensen		
8.	Aase Jensdtr 1760-1835 gm Østen Christiansen 1769-		Ole Sørensen 1757-1807 gm JohanneTønnesdtr 1751-1834
	Susanne Christensdtr 1759-1794 gm Abraham Isachsen 1744-		Maren Andersdtr 1746-1815 gm Reinert Terjesen 1753-1833
	Søren Jensen 1752-1828 gm Anne J Andersdtr		Hans Andersen 1756-1805 gm A K Mathiasdtr 1782-1833
	Maren Hansdtr 1803-86 gm Christian Østensen 1795-		Guri Andersdtr 1761-1826 gm Gunder Andersen 1760-1790
9.	Boel M Østensdtr 1801-1868 gm Isach Abrahamsen 1800-1827		Søren Olsen 1792-1871 gm Christine S Christiansdtr 1799-
	Peder Christoffersen 1784-1851 gm Anne K Nilsdtr 1793		Terje Reinertsen 1778-1825 gm Guri Pedersdtr 1791-1833
	Jens Sørensen 1813-		Simon Reinertsen 1793-1841 gm Guri Pedersdtr 1791-1833
			Mathias Hansen 1783-1834
			Anne Hansdtr 1800-1870 gm Peder Gundersen 1784-1868
			Anders Gundersen 1786-1856 gm A M Pedersdtr
10.			Johanne G Sørensdtr 1823-1881 gm Peter Andersen 1814-
			Jacob Andersen 1820-1854 gm Ingeborg Torjusdtr 1833-
			Reinert Andersen 1822-1903 gm C M Corneliusdtr 1825-99
			Terje Terjesen 1824-1847 gm Elen D Jensdtr 1818-1900
			Anders Simonsen 1826-1877 gm Anne Jensdtr 1821-1884
			Hans Pedersen 1831-1913 gm Karen D Jensdtr 1849-
			Peter Andersen 1814- gm Johanne G Sørensdtr 1823-1881
			Ole Jensen 1813-1848 gm Guri M Hansdtr 1814-1897
			Peder Chr Nilsen 1856-1934 gm Anne Joh Wold 1854-1924
			Jens T Corneliusen 1813-41 gm Laureuse Hansdtr df 1865
			Karen K Corneliusdtr 1822-94 gm Carl J L Wold 1819-97
11.			Kornelius Reinhardsen 1857- gm A M Jensdtr 1860-
12.			Anne K Nilsdtr 1853-1894 gm Lauritz A Wold 1849-1928
13.			Alette T Jacobsen 1868-1929 gm Carl Johan Wold 1866-1946

og gamle lojalitetsband til Kronen var ikke lenger nødvendig. Søren Andersens sønn, **Tron Sørensen** hadde tre sønner **Søren**, **Ole** og **Bernt** og en svigersønn **Hans Pedersen** som alle var loser tidlig på 1700-tallet. Matrikkelen viser at alle de ovennevnte har bodd i husklynga nord på Rønnesodden. Der har det vært ei god havn med lett adgang til fjellknatten hvor man hadde Losutkikken.

Hans Pedersen er nevnt som gjestgiver på Kvaløya i 1831, på bnr 11, som er selve loshuset.

Slektstabell over losfamilien på Kvaløya, utarbeidet av Jan Assev. Tabellen er laget ut fra Assevs database til bruk for Fjære bygdebok.

Losene på Hesnes i losrullene fra 1721 og 1732

Da er vi også kommet fram til losene som fikk lospatent av Gabriel Christiansen i 1721, de blir sjette generasjon loser på Kvaløya. Som det framgår av tabellen, var det losene Jacob Andersen, Søren Andersen, Ole Torbjørnsen, Ole Tronsen, Bernt Tronsen og Hans Pedersen. I losrulle 1732 for Det Sønnensfeldske Losdistrikt får vi mer kunnskap om disse Hesnes-losene:³⁶

Jacob Andersen 44 år gammel. Han var gift og bodde på Kvaløya der han også var født. I ungdommen hadde han seilt til sjøs, og han hadde tjenestegjort 10 år i siste krig. Han ble ansatt som los den 29. mars 1721 og var kjent på alle havner mellom Homborsund og Arendal.

Bebyggelse på Kvaløya med loshus og brygger. I bakkant ser vi losutkikken på Hesnesøya. Den siste losen, Carl Johan Wold, bodde i det hvite huset med stakittgjerde midt på bildet.

Foto: H. Wiig, Grimstad. Foto utlånt av Else Abrahamsen, Kvaløya.

Glasspokal fra Nøstetangen Glassverk med initialene til kong Fredrik V og året 1749 inngravert. Pokalen har alltid stått i det gamle loshuset på Kvaløya, og ble overrakt i forbindelse med kongens Norgesreise i 1749 som en anerkjennelse for lojal tjeneste. Privat eie.
Foto: Tore Knutsen, Grimstad 2020.

Søren Andersen var 38 år gammel, gift og født på Kvaløy hvor han også bodde i 1732. Han hadde seilt til sjøs i 4 år. Han ble ansatt som los av schoutbynacht Nyebuhr under siste krig, og han avla ed for loskapteinen 29. mars 1721. Han var kjent på alle havner mellom Homborsund og Lyngør.

Bernt Tronsen var 38 år gammel, gift og bodde på Kvaløya der han også var født. Han brukte en part i øya. Han hadde ikke seilt til sjøs, men hadde loset fra barnsben av. Han ble ansatt som los av schoutbynacht Nyebuhr under siste krig, og han avla ed for loskapteinen 29. mars 1721. Han var kjent på alle havner mellom Homborsund og Risør.

Ole Tronsen var 45 år gammel, gift og bodde på Kvaløya der han også var født. Han ble ansatt som los under siste krig, og han avla ed for loskapteinen 29. mars 1721. Han var kjent på alle havner mellom Randesund og Risør.

Ole Torbjørnsen bodde også på Kvaløya. Han var 53 år gammel, født i Egersund og svoger til Bernt og Ole Tronsen. Han hadde seilt til sjøs i 10 år og tjenestegjort 4 år i siste krig. Han ble ansatt som los den 29. mars 1721 og var kjent på alle havner mellom Homborsund og Lyngør.

I tillegg må nevnes **Oluf Bjørnsen**. Han var los og bodde i Hesnes oldermannskap. Han ble etter all sannsynlighet ansatt som los av schoutbynacht Nyebuhr en gang i tidsrommet 1710-1713. Men omkring 1720, da krigen sluttet, under siste krig, tok fogden i Nedenes len ham til skysskaffer. Da loskapteinen i mars 1721 ansatte losene ved Grimstad og tok dem i ed, noterte han seg at Oluf Bjørnsen hadde vært los. Loskapteinen sier da at han bodde ved Hesnes havn. Han er ikke nevnt i losrullen av 1732, men han var blant de første losere som ble ansatt, og det er riktig å huske på han i denne sammenheng, skriver Johan A. Wikander.

Kongelig anerkjennelse av Kvaløylosene i 1749

Under Fredrik IV ble Kvaløya som sagt fri av losene fordi losvesenet nå var statlig regulert og behovet for kongetro los derfor ikke lenger var nødvendig. Men i 1749 må det ha vært ekstra oppstyr på øya. Kong Christian VI døde i 1746, og etter ham fulgte Fredrik V som i mai 1749 startet på sin kongereise til Norge. Etter besøk i en del danske byer, dro kongen med følget sitt til Christiania og videre til flere steder på Østlandet, blant annet Nøstetangen Glassverk ved Hokksund, som var anlagt i 1744. Følget dro så videre til Kongsberg og Larvik hvor de var tidlig i juni. Reisejournalen stopper brått 24. juni, men det rapporteres at kongens flåte ankom Helsingør 13. juli og det synes derfor naturlig at de har vært innom Hesnes.³⁷

Da det gamle loshuset på Kvaløya ble solgt i 1955, var der i huset

en glasspokal med kongens initialer. Pokalen er identisk med en pokal fra Nøstetangen som finnes på Drammen museum. Losen på Kvaløya i 1749 var **Anders Hansen**, død 1778 og gift med Gunhild Pedersdatter, og sjuende generasjon los på Kvaløya i slektstabellen. Det er rimelig å tro at glasspokalen var en anerkjennelse for lojal tjeneste. Men pokalen ble også gitt til en slekt der far fulgte sønn, svigersønn eller nevø og som på den måten holdt viktig farvannskunnskap vedlike. Slik blir også Gabriel Christiansens «ordre» i brev fra Hesnes til Håøylosene i 1735 (nevnt ovenfor) om at losene skulle lære opp sine sønner i farvannskunnskap enda mer forståelig.

Andre loser og gjestgivere på Hesnesøyene

Hittil har vi sett på losene på Kvaløya. Men vi ser også tydelig at det må ha skjedd en knoppskyting med loser til de andre Hesnesøyene - og til Hasla under Søm i Fjære. Dermed omfatter denne artikkelen los fra kystlandet i Fjære gamle kommune.

Vestre Hesnesøy: Jørgen Christoffersen 1650-1739 eide Hodnebrog og 6 ksk i vestre Hesnesøy, bnr 1. To av hans barn bostatte seg på Hesnesøya: **Christoffer Jørgensen** (1685-1730) var los og overtok farens 6 ksk i Vestre Hesnesøya sammen med sin søster Apelone Jørgensdatter, død 1735, gift med losen **Hans Jansen**. Begge var barnløse og ved deres død arvet faren. På bnr 2 bodde **Peder Madsen** (1767-1836), han var fast los og gift med losdatter Siri Madsdatter (1762-1833).

Østre Hesnesøy: **Erich Evertsen** (1703-1748) var fast los og gift med losdatter Marthe Aanonsdatter fra Håøy. Marthe var i andre ekteskap gift med losen **Christian Christensen**.

Kirsten Aanonsdatter fra Håøya var også gift med en los fra Hesnes, **Ole Nilsen Bie**.

Aanon Erichsen (1748-1792) gift første gang med Boel Jacobsdatter (1747-1782) og andre gang med Marte Marie Bendtsdatter (1757-1819). Aanon Erichsen fikk i 1781 privilegium på å være gjestgiver for havnene ved Hesnes og Groos. På bnr. 5 bodde losen **Lauritz Andreas Wold** (1849-1928), gift med Anne Kristine Nilsen (1853-1895).

Sundholmen: Det ser ut til at den første som bosatte seg på Sundholmen var losen **Gulbrand Christensen**, død 1771 og gift med Maren Jensdatter. En kan fortsatt finne grunnmurene til de gamle husene. Hans sønn **Christen Gulbrandsen**, gift med Marthe Larsdatter, død 1760, omkom på sjøen sammen med faren i 1771. Om dette var losen og losguttene på losoppdrag er ikke kjent. Gulbrands eldste datter Else Cathrine, født 1731, giftet seg med losen **Christen Olsen** (1732-1778), men de bosatte seg på Kvaløya. Gulbrands nest eldste sønn, **Christian Gulbrandsen** (1736-1778) giftet med Siri Østensdatter, død 1769, var

Denne klokka har tidligere stått i et loshus på Kvaløya. Privat eie og foto 2020.

Dette skapet som ble kalt «hollandsk skap» har alltid stått i et loshus på Kvaløya. I samme familie er det registrert at søsken til losen var stasjonert i Holland. Legg også merke til hollandske navn i slektstabellen, slik som Kornelius, Reinert, Evert, Bernt og Jan. Privat eie og foto 2020.

Østre Hesnesøy. Brygga vi ser midt i bildet ble kalt skolebrygga. Det nærmeste huset er skolen. Neste hus er tollstasjonen. I bildet til høyre ser vi losbåten ligge i Sundet ved Kvaløya. Håndkolorert foto utført av Ivar Fløistad, Grimstad. AAA PA 2417. Foto utlånt av Inger Reinhardsen, Grimstad.

også los. Han omkom på sjøen i 1778 sammen med Anders Hansen og Christen Olsen, så dette må trolig ha vært på losoppdrag. Sønnen til Christian Gulbrandsen, **Østen Christiansen**, død 1769, ble fast los i 1836. Han var gift med Aase Jensdatter, og de flyttet også til Kvaløya. De hadde en sønn **Christian Østensen** (1795-1859) som ble reserve-los i 1828. Han giftet seg med Maren Hansdatter, født 1803. Også de bosatte seg på Kvaløya. Christian omkom på sjøen i 1859.

Styrsund: Losen **Peder Rasmussen Lyke**, som også var skredder, er første kjente los på Styrsund. Han var trolig tidligere knyttet til marinen, og hans hustru Maria de Baillie av Utrecht hadde eget vertshus i Styrsund tidlig på 1700-tallet. Etter han virket **Hans Abrahamsen Falck**, født i Risør 1675 og død 1720 i Styrsund, som var gift med Anne Margrete Ibsdatter Taur, Gjerpen, død 1755. Hans var skipper og en formuende mann med eget vertshus i Styrsund.

Hasla: Høyst sannsynlig har det vært lostjeneste fra Hasseløya utenfor Søm i uminnelige tider. Men det er først etter organiseringen av losvesenet vi får sikker kunnskap om losene her. Den første kjente losen på Hasla var **Anders Hansen Falck** (1707-1787). Han var sønn av Hans Abrahamsen Falck fra Styrsund på Hesnes. Dermed var også Haslalosene knyttet til Hesnes. Hans barnebarn **Ole Abrahamsen Falck** (1788-1839) valgte også losyrket. Han druknet i 1839 da han skulle sette ut laksegarn.

Andre kjente losere fra Hasla var:

Jørgen Jørgensen (1776-1845) ble ansatt som fast los i 1800.

Hans bror **Terje Jørgensen**, født 1772, var også los.

Sønnen **Ole Terjesen** (1805-1880) var fast los fra 1849.

Den siste losen på Kvaløya, Carl Johan Wold (1866-1946) med familie. Foto utlånt av Else Abrahamsen, Kvaløya.

Christen Gundersen (1793-1853) var også fast los.

Elling Pedersen, født 1795, ble fast los i 1839.

Jens Pedersen (1807-1885) ble fast los i 1852.

Peder A. Knudsen, født 1822, ble fast los i 1859.

Aanon Nilsen, født 1822, var fast los.

Nils Kristian Nilsen, født 1833, var fast los.

Oppsummering

Mange spørsmål omkring losene i Fjære står fortsatt ubesvart og blir en utfordring til videre forskning. Likevel synes det klart at Hesnes har hatt en stor og underkjent betydning som strategisk viktig sted i leia. Den nye oversikten vi nå har presentert om losene, viser Kvaløyas betydning i skipsleia som nasjonalt viktig punkt for lostjeneste, særlig i perioden da Kvaløya var krongods. Farvannet utenfor Fjærekysten var ureint og farlig for seilskuter når stormene herjet. Losene har til alle tider vært viktige for både orlogsflåten og handelsskip. Fordi Nord-Europas viktigste handelsvei passerte kysten av Fjære med marinens fartøy i samme farvann, var det tidlig viktig for styresmaktene å sikre seg lojale kjentmenn som losere. Derfor er det sannsynlig at alle kongebesøkene inn til Hesnes har hatt sammenheng med et nettverk der Kronen og storslekter med Bringsvær-folk i front samarbeidet helt fra middelalderen.

Organiseringen av losvesenet i 1720 markerte et viktig skille i norsk maritim historie og lokal historie i særdeleshet. Vendepunktet for Kvaløya var at lostjenesten, der Kronen eide både grunnen og losutkikken, ikke lenger hadde noen maktpolitisk betydning. Etter 1720 fulgte lostjenesten fra Hesnes samme mønster som ellers i landet. Da seilskutene måtte gi tapt for dampskip med faste ruter, forsvant også behovet for

Hjemmet til Carl Johan Wold.
Foto utlånt av Else Abrahamsen,
Kvaløya.

uthavnene med alle sine spesielle tilbud for seilskutene. Da losen Carl Johan Wold på Kvaløya døde i 1946, ble et siste punktum satt for en ærerik slekt av loser fra Hesnes.

Noter

- 1 SAK, Overlos G. Christiansens losrulle fra 1722
- 2 Jan Assevs database, forarbeid til Fjære bygdebok, Hesnes krets
- 3 Wikander 1985, s. 87
- 4 Erlingsen 2010, s. 24
- 5 Erlingsen 2010, s. 34
- 6 Kystens veivisere 1994, s. 39-40 og Erlingsen 2010, s. 52-53
- 7 Erlingsen 2010, s. 52, 53
- 8 Ohman Nielsen, May-Brith 2020: Artikkel i Klassekampen 4.04 april 2020
- 9 Wikander 1985, s. 40
- 10 Wikander 1985, s. 154
- 11 Landgraff 1892
- 12 Aslaksen 2002, s. 139-146 og Austarheim 2015, s. 162-164
- 13 Sundt 1864, s. 183-191
- 14 Hunstad 2002, s.120
- 15 Erlingsen 2010, s. 102
- 16 Erlingsen 2010, s. 120
- 17 Aanby 2014, bind 1, s. 262-263
- 18 Aanby 2014, 2016 og Knutson 1927, s. 340-344
- 19 Erlingsen 2010, s. 48
- 20 Holm 1991, s. 17 og Aanby 2012, s. 21
- 21 Dannevig 1972, s. 150 og Aanby 2012, s. 22
- 22 Wikander 1985, s. 13 og Aanby 2012, s. 22
- 23 Fenomenet de «Grå Klipper» og de «Røde Klipper» henspiller på det skarpe skillet mellom den røde fjæregrenitten og grå granitt som går nokså nøyaktig i grensa mellom gamle Grimstad by og gamle Fjære kommune og er godt synlig fra leia.
- 24 Wikander 1985, s.15 og Aanby 2012, s. 23
- 25 Wikander 1985, s. 67
- 26 Ebbell 1927, s. 81 og 99-100 og Aanby 2012, s. 24
- 27 Odelsmantallet 1624
- 28 Wikander 1985, s. 151
- 29 Wikander 1985, s. 13

- 30 Wikander 1985, s. 13 og 14
- 31 Helland 1904, s. 735
- 32 Låg 1982, s. 66
- 33 Wikander 1985, s. 49
- 34 Statsarkivet i Oslo, Gabriel Christiansens kopibok
- 35 Wikander 1985, s. 157
- 36 Wikander 1985, s. 158
- 37 Opplysningene er hentet fra J. Sølvstens innledning i boka om «Frederik den femtes reijse gennem Danmark til Norge 1749.

Litteratur:

- Aslaksen, Marit. (2002). Sørlandslosen i litteraturen, en helt i skyggen av odelsbonden. *Agder historielags årsskrift* 78.
- Austarheim Hilde L. (2015). Losene på Merdø. *Aust-Agder Arv* 2015.
- Bjørklund, Jarle og Arne Emil Christensen (2012). *Peter Norden Sølling*. Kystverkmusea.
- Dannevig, Birger. (1972). *Sagaen om en Sørlandsbygd : Eide sogns historie*. Homborsund: Eide sognelag.
- Dannevig H.W. (1975). Fiske- og redskapsutviklingen på Sørlandet. *Aust-Agder-Arv* 1973-1974.
- Ebbell, Bendix. (1927). Strandsted og lasteplass. I: *Grimstad Bys Historie*. Grimstad.
- Erlingsen, Einar Chr. (2010). *Los ved Færder*. Hvasser og Brøtsø Historieforening.
- Helland, Amund (1904). Historie. I: *Norges Land og Folk, Nedenes amt*. Kristiania: 1904.
- Hodne, Kåre Oddleif (1990). Med Nederland som mål. I: *Arbeidsvandringar på Agder*. ADH serien 20.
- Holm, Paul. (1991). *Kystfolk : kontakter og sammenhenge over Kattegat og Skagerrak*. Esbjerg: Fiskeri- og Søfartsmuseet.
- Hundstad, Dag. (2002). Kapringslosene i Mandal Losolderskap. *Agder historielags årsskrift* 78.
- Krohn Holm, Jan W. (1969). *Losvesenet i Norge 250 år*. Larvik.
- Landgraff, J. (1892). *Grimstadslægter*. Grimstad.
- Låg, Torbjørn (1982). Herr Snare på Huseby. *Agder historielags årsskrift* 58.
- Marmøy, Reidar (1995). Håøy losenes øy. *Selskapet for Grimstad Bys Vel* 1995.
- Sundt, Eilert. (1976). Kap VIII Lods-skøiten. I: *På Havet*. Oslo: Gyldendal.
- Varen, Olav. (1985). Langt intervall i få ord. I: *Randesundboka III*. Kristiansand: Kristiansand kommune.
- Wikander, Johan A. (1985). Gamle havner ved Grimstad. *Selskapet for Grimstad Bys Vel* 1985.
- Økomuseum Skagerrak (1994). Kystens veivisere : fyr, merker, losing og havner i Aust-Agder. Arendal.
- Aanby, Anne Tone. (2012). *Skipsbyggmesterens tid : skipsbygging i Vikkilen 1750-1920*. Oslo: Ka forlag.
- Aanby, Anne Tone. (2014). *Flosta bygdebok II*. Bind 1 og 2. Flosta historielag.
- Aanby, Anne Tone. (2016). Skipsbygging og båtbygging i Grimstad. I: *Jubileumsbok Grimstad 2016*.